
protestantse richtingen – ook de modernen – uit, óf men kwam tot ‘geloovige Schriftaanvaarding’ waarbij men dan – en nu wees hij op de bijna 70-jarige De Groot – ‘de Groningers voor de Gereformeerden inwisselde’. Kuyper had veel aan Groningen, met name aan De Groot, te danken. Nog in november 1868 behoorde deze hoogleraar tot het twaalfstal protestantse Nederlanders dat in het *Programma* der Marnix-Vereeniging zijn ‘ingenomenheid’ met deze poging tot uitgave van ‘de geboortecten der [Nederlandsche] Reformatie’ betuigde. Kuypers aanval in Zeist 1872 was daarom een geestelijke vadermoord. De gereformeerde voorman bereikte evenwel wat hij wilde. Zeist werd de laatste Duits-Nederlandse conferentie.³⁰

Zeist werd echter tevens het eerste bedrijf in een langlopend steekspel binnen de hervormde orthodoxie, dat via de oprichting van de VU in 1880 uiteindelijk zou leiden tot de Doleantie van 1886. Toen F.L. Rutgers – een achterneef van Abr. Rutgers – in 1889 als laatste deel van de Marnix-werken de *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw* uitbracht, was hij niet alleen kerkrechtman aan de VU, maar ook kerkjuridisch raadsman van laatstgenoemde beweging.

Niet J.J. van Toorenenbergen, maar F.L. Rutgers moet Hooijers werk herzien!

Over de geschiedenis van de Marnix-Vereeniging behoeft hier alleen meegedeeld te worden dat de zelfbenoemde directeur Kuyper vanwege zijn vele andere werkzaamheden in oktober 1874 die taak – overigens niet van harte – overdroeg aan J.J. van Toorenenbergen. Laatstgenoemde was degene die in 1879 in een bestuursvergadering – waarin Kuyper ontbrak – voorstelde dat men de eigendom van Hooijers *Oude Kerkenordeningen* zou overnemen van de huidige eigenaar fa. Gebr. Koster te Amsterdam. In februari 1881 – Kuyper was opnieuw afwezig en Van Toorenenbergen was inmiddels hoogleraar geworden aan de met VU concurrerende Universiteit van Amsterdam – kon laatstgenoemde het bestuur meedelen dat het copierecht en 144 resterende Hooijer-exemplaren waren overgenomen. Zoals hij in maart 1885 verklaarde, wilde Van Toorenenbergen als zijn laatste bijdrage aan de Marnix-reeks – hij had inmiddels zeven van de negen delen op zijn naam staan, tegenover Kuyper één! – een ‘herziening en aanvulling’ van Hooijer leveren. Onder druk van Kuyper ging dit echter niet door en werd de opdracht aan Rutgers verstrekt. Kuypers argument verried de spanning van die dagen: ‘omdat ik verneem dat de heer v.T. van voornemens is, in de *Marn.[ix-] Ver-een.[iging]* een 2e ed. van Hooyer met zulke inleidingen uit te geven, dat op het hoofdpunt van den strijd de m.i. onware historische voorstel-

³⁰ J. Vree, *Kerk, huis, school en staat. Leven, werk en vriendenkring van P. Hofstede de Groot (1844-1886)*, Hilversum 2017, 544-546, 576-578, 589v. Zie voor de aanbeveling van het twaalfstal, waartoe naast De Groot o.m. R. Fruin behoorde: Vree, ‘Marnix-Vereeniging’, 423.